

Andrád Sámuel irodalmi programja

GOLYÁN Ádám

Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, Irodalom- és Kultúratudományi
Doktori Iskola, doktorandusz
ORCID 0000-0001-6054-0090

Literary programme of Sámuel Andrád

Abstract | In studying the major events of ANDRÁD Sámuel's life, and comparing the works of those who have previously studied him, we can discover significant divergences in the facts about even the most basic events. The circumstances of his birth and his studies have remained unclear. The study of his life's work has uncovered a number of previously unknown works and private letters, most of which are probably from ANDRÁD. Much of his best-known work, a collection of short anecdotes entitled *Elmés és mulatságos rövid anekdoták* had already been sourced by GYÖRGY Lajos, but the collector himself probably added his own compositions inspired by events in his life. One of the most interesting pieces in the collection is perhaps the *Berekesztő prédikáció*, which is quite different from the rest of the collection of ANDRÁD. The literary programme of ANDRÁD combines elements of literature, linguistics and the ideas of humanism.

Keywords | ANDRÁD Sámuel (1751–1807), anecdote, literary programme, literature of the 18th century, biography

Az alábbi tanulmány új adatokat és újszerű megfontolásokat közöl Andrád Sámuelről és irodalmi tevékenységéről. Az első részben életrajzát rekonstruáljuk, majd a következő fejezetben egy bibliográfiai jellegű áttekintést adunk életművéről. Ezután anekdotagyűjteményét állítjuk középpontba, a paratextusai segítségével pedig körvonalazni igyekszünk Andrád irodalmi programját.

Életrajz

Andrád Sámuel életének tanulmányozása során számos ellentmondással találkozunk a szakirodalmat olvasva. Az őt említő jelentősebb lexikonok, kézikönyvek és tanulmányok még a legalapvetőbb adatok tekintetében is eltérő információkat közölnek. Például születési idejét illetően máig sem született konszenzus;¹ egyes kutatók 1751-re, addig mások 1754-re teszik. Ugyanakkor gondolatébresztő Molnár Szabolcsnak az a megállapítása, miszerint Andrádnak valószínűleg inkább 1754-ben kellett születnie, hiszen nagyenyedi tanulmányait 1772-ben kezdte, s 18 évesen jobban illett a „togátus diákok társaságába”.² Ezt az állítását azonban nem tudta dokumentummal alátámasztani, s talán erre vezethető vissza, hogy sejtését nem vették át tőle a később megnyilatkozóak. A modern kiadás bevezetőjéből kiderül, hogy Molnár a teljesség igényével igyekezett kézbe venni az Andráddal foglalkozó írásokat, de elkerülték a figyelmét Jakab Elek *Figyelő*-ben megjelent cikkei. Jakab 1881-ben tette közzé az általa készített életrajzot, s ezt később két felvonásban újabb adatokkal egészítette ki. Harmadik közleményéből megtudhatjuk, hogy megkeresésére az akkori sepsiszentgyörgyi esperes felkutatatta a település anyakönyveit, s ezekben a következő bejegyzést találták: „1807. aug. 31. Andrád Sámuel urat annorum 56. guttaütésben — (t. i. meghalt) temettem.”³ Ezen, később elfeledett adatok birtokában pedig egyértelműen kijelenthetjük, hogy ha Andrádot 1807-ben, 56 éves korában érte a halál, akkor minden kétséget kizáróan 1751-re tehetjük születési idejét.

A születési helyét tekintve sem alakult ki egyetértés a szakírók között. Közös azonban a szóba kerülő falvakban, hogy mindegyik háromszéki település: Barátos, Illyefalva és Ikafalva. György Lajos⁴ és Molnár Szabolcs⁵ – Balogh István nyomán⁶ – a barátosi,

1 Nagy Iván a születési évet 1754-re teszi, a helyet pedig Illyefalvára. Szinnyei József szerint Andrád 1751-ben született Barátoson. NAGY IVÁN, *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, I (Pest: Friebeisz István, 1857), 34.; SZINNYEI JÓZSEF, „Andrád Sámuel”, in SZINNYEI JÓZSEF, *Magyar írók élete és munkái*, 14 köt. (Budapest: Hornyásky Viktor, 1891), 1:161.

2 MOLNÁR SZABOLCS, szerk., *Andrád Sámuel: elmés és mulatságos rövid anekdoták*, Téka (Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1988), 9–10.

3 JAKAB ELEK, „Andrád Sámuel halála éve és napja”, *Figyelő* 18 (1885): 157.

4 GYÖRGY LAJOS, *Andrád Sámuel elmés és mulatságos anekdotái* (Cluj-Kolozsvár: Minerva, 1929), 3.

5 MOLNÁR, *Andrád Sámuel...*, 8.

6 BALOGH ISTVÁN, *Andrád Sámuelről* (Sepsiszentgyörgy: Jókai Nyomda Részvénytársulat, 1907), 4.

Nagy Iván⁷ az illyefalvi, Szinnyei József,⁸ Pintér Jenő⁹ és mások pedig az ikafalvi származás mellett tették le a voksukat. Mivel a legfrissebb írások is széttartók e tekintetben, sejtethető, hogy az újonnan megnyilatkozók sincsenek tisztában azzal, hogy ezt a kérdést is régen megoldották már. Ennek az lehet az oka, hogy a dolog nyitját nem egy tudományos folyóirat, hanem egy regionális érdekeltségű napilap hasábjain tették közzé. A *Háromszék* című periodikában Salamon Ferenc egy cikkében¹⁰ úgy gondolkodott, hogy mivel Andrád Sámuel Elek nevű apja református pap volt, több szerencsével kecsegtet azután kutakodni, hogy vajon hol teljesített az apa lelkészi szolgálatot az 1750-es évek első felében. Így jutott el egy olyan dokumentumig, amelyből egyértelműen kiderül, hogy Andrád Elek 1750 szeptembere és 1754 márciusa között az ikafalvi református gyülekezetben szolgált, s ilyenén módon Andrád Sámuelnek is itt kellett meglátnia a napvilágot.

Innen Andrád a nagyenyedi református kollégiumba került, ahol 1772-ben kezdte meg tanulmányait. Erről július 1-jén kelt matrikulabejegyzése tanúskodik, és egy későbbi levele is megerősíti a dátumot. Az említett bejegyzés mellett egyébként egy Andrád halála utáni megjegyzés is található, mely szerint 1807-ben halt meg orvosdoktor-ként („Med. doctor, 1807 mortuus”).¹¹ A nagyenyedi tanulmányok után a kolozsvári református kollégium diákja lett, majd 1782-ben beiratkozott a bécsi egyetemre, ahol orvosi tanulmányokat kívánt folytatni. Szemet szúr azonban, hogy noha a bécsi univerzitás matrikuláit többen és több ízben is közzétették már, az orvostanhallgatók névsorában sehol sem találni Andrád Sámuel nevét. Feltűnik viszont egy hozzá nagyon hasonló nevű ifjú, aki pont az 1783-as évben iratkozott be az egyetemre (Andrael Sam.). A név félreolvasásának feltételezése (el = d) lehetőséget adna, hogy ezt a személyt Andrád Sámuelnek véljük, azonban a győri származás szinte teljesen kizárja azonosságukat.¹² Így csak egyetlen olyan adattár maradt, amely a bécsi hallgatók között szerepelteti Andrádot, a Szabó–Szögi-féle, ez azonban nem a matrikulákra, hanem Nagy Ottóra hivatkozva állítja, hogy az anekdotagyűjtő háromszéki itt szerzett orvosdoktori diplomát.¹³ A következőkben ezt szeretnénk kicsit körbejárni.

Hogy az 1782-es évszámot elfogadjuk a beiratkozás időpontjául, annak az az egyetlen oka, hogy ebből az évből ránk maradt egy olyan albumbejegyzése, amelyben „Med. Studiosus”-nak nevezi magát.¹⁴ Az inskripció 1782. november 30-án Göttingenben kelt, ahová barátjával, a frissen végzett Gyarmathi Sámuellel zárandokolt el egy négyhónapos

7 NAGY, *Magyarország családai...*, 34.

8 SZINNYEI, „Andrád Sámuel”, 161.

9 PINTÉR Jenő, *Magyar irodalomtörténete*, 4 köt. (Budapest: Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 1931), 4:696.

10 SALAMON Ferenc, „Ikafalvi Andrád Sámuel”, *Háromszék* 6, 1141. sz. (1994): 6.

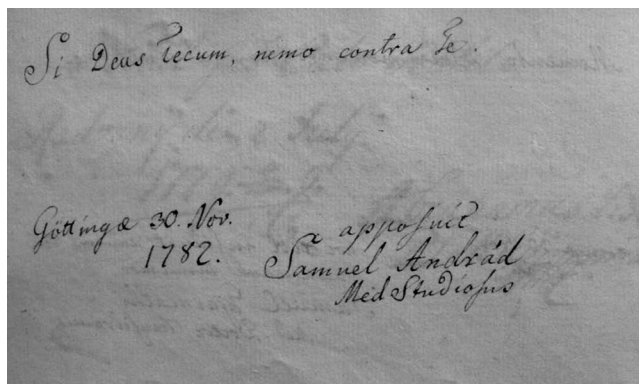
11 JAKÓ Zsigmond és JUHÁSZ István, szerk., *Nagyenyedi diákok: 1662–1848* (Bukarest: Kriterion Kiadó, 1979), 176.

12 KISS József Mihály, *Magyarországi diákok a bécsi egyetemen 1715–1789* (Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2000), 89; KISSNÉ BOGNÁR Krisztina, *Magyarországi diákok a bécsi tanintézményekben 1526–1789* (Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2004), 302.

13 SZABÓ Miklós és SZÖGI László, *Erdélyi peregrinusok: Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701–1849* (Marosvásárhely: Mentor Kiadó, 1998), 54.

14 LATZKOVITS Miklós, *Inscriptiones Alborum Amicorum*, DOI: 10.14232/iaa, hozzáférés: 2022. 05. 05., <http://iaa.bibl.u-szeged.hu/index.php?page=home> (Továbbiakban: IAA + tétele szám), 7846.

németországi körutazás keretében. Útjukat eddig sajnos nem rekonstruálták, jóllehet ezt meg lehetne tenni Gyarmathi peregrinációs albuma segítségével, amelyet a zilahi református kollégium könyvtárában őriznek. E nélkül egyelőre csak annyit állíthatunk biztosan, hogy utazásukra közvetlenül Gyarmathi felavatása után kerülhetett sor, amely 1782. szeptember 6-án történt. Mindez egyúttal azt is jelenti, hogy Andrád ugyan beiratkozott az egyetemre a mondott esztendőben, viszont a félévet biztosan nem kezdte meg. Ez mai szemmel furcsának tűnhet, a korban ugyanakkor egyáltalán nem volt szokatlan. A két jó barát útja Prágán, Drezdán, Berlinen, Lübecken, Hamburgon, Wolfenbüttelen, Göttingán, Nürnbergben és Regensburgon keresztül vezetett, hogy aztán újra Bécsben találja magát e páros. Utazásukról maga Andrád is beszámol egy kéziratban maradt, *Magyar Álom* című művében. E munka lelőhelye ma ismeretlen, úgy véljük azonban, hogy a második világháború vége előtt szinte minden bizonnyal Budapesten volt hozzáférhető. Nagy Ottó¹⁵ számára ugyanis, aki idézte ezt, egy fővárosi ismerőse írt ki belőle részleteket. Hogy az út alatt Andrád valószínűleg mindvégig együtt mozgott Gyarmathival, a feljebb már említett inskripció is erősíti, ugyanis az utazók ugyanazon a napon jegyezték be Göttingenben egy bizonyos Márton István nevű későbbi orvosdoktor peregrinációs albumába (1782. november 30.), ráadásul ugyanannak a lapnak a rektójára és verzőjára.¹⁶ A göttingai tartózkodás egyébként a kapcsolatépítés szempontjából is alighanem eredményes volt Andrád számára, ugyanis a császárvárosba való visszaérkezése után egy hungarika jellegű könyvcsomagot általa juttattak el Göttingenbe.¹⁷

Andrád Sámuel bejegyzése Márton István peregrinációs albumába
(OSZK Oct. Lat. 1222., 69v.)

15 M. NAGY Ottó, *Gyarmathi Sámuel élete és munkássága* (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület, 1944), 14. DOI: 10.36240/etf-182.

16 IAA, 7845.; SZINNYEI József, „Márton István”, in SZINNYEI Magyar írók élete és munkái, 8:730.

17 FUTAKY István, *Göttinga: A göttingeni Georg-August Egyetem magyarországi és erdélyi kapcsolatai a felvilágosodás idején és a reformkor kezdetén* (Budapest: MTA Egyetemtörténeti Albizottsága–ELTE Levéltára, 2007), 141.

Ugyanekkor (1783) minden valószínűség szerint újra felvette egyetemi tanulmányai fonalát, diákoskodásáról azonban nemcsak keveset tudunk, hanem a meglévő adatokat is szinte képtelenség elrendezni. Ennek az a legfőbb oka, hogy noha szép számmal maradtak fenn dokumentumok ebből az időszakból, de közzétett változatukból szinte mindig hiányoznak az évszámok, az eredeti levelek többségének lelőhelye pedig nem ismert a Baloghot követő kutatónemzedékek előtt.¹⁸ Az azonban biztosra vehető, hogy az 1780-as évek közepe tájékán Andrád szélütést kapott, amelyre nemcsak magánjellegű iratokban, hanem 1789-es anekdotagyűjteményének előszavában is panaszkodik. Ez nemcsak egyszerűen visszavetette tanulmányaiban, hanem egyes vélekedések szerint meg is gátolta azok befejezését. E negatív vélemény mögött az állhat, hogy a diploma esetleges megszerzését csak egyetlen dokumentum sugallta, s az is Andrád halála utáni volt. A nagyenyedi diáknévsor már említett helyéről van szó. Ugyancsak ebbe az irányba mutat, hogy egy évtizeddel a beiratkozása után, 1792-ben Andrád még mindig nem orvosdoktorként hivatkozott magára, nevét pőrén, titulus nélkül írta be Ajtai Mózes albumába.¹⁹ Az itt található inskripció egyébként irodalmi szempontból is nagy jelentőséggel bír, ugyanis azonos a három évvel korábban kiadott anekdotagyűjtemény mottójával.²⁰ Itt szeretnénk felhívni a figyelmet arra a hét nem ismeretlen, de az Andrád-kutatók által felhasználatlan autográf levélre, melyeket írójuk a könyvtáralapító Széchényi Ferencnek küldött, s melyek eredetileg az Országos Széchényi Könyvtár állományának részét képezték.²¹ Ezek közül az első 1794. február 22-én kelt, s kiviláglik belőle, hogy Andrád a levél megszólítottját mecénásának szerette volna megnyerni. Referenciaként a Teleki József számára készített fordításaira hivatkozott. Megkeresése nem maradt válasz nélkül, Széchényi anyagi és erkölcsi támogatásáról biztosította, Andrád pedig elküldött neki egy leánynevelésről szóló beszámolót (1794. március 16.). Érdekes, hogy Andrád ugyanekkor készült el Joachim Heinrich Crampe hasonló tárgyú művének fordításával is (1794. március), amelyről lejjebb még lesz szó. Következő, 1795. február 15-én írt levele több szempontból is méltó figyelmünkre. A levél kivonata szerint „A Széchényitől kapott pénzből nevelő institutumot tervez létrehozni, az orvosi mesterséggel fel kell hagynia egészségi állapota miatt, Széchényi támogatását kéri egy pesti állásra.”²² Andrád élete tehát új lendületet látszott venni, és kiderül az is, hogy ekkor már fontolgatta a császárváros elhagyását. Ugyancsak perdöntő bizonyítékot tartalmaz a levél arra nézvést, hogy Andrád befejezte az egyetemet, és ha csak ideig-óráig is, de gyakorolta Bécsben orvosi hivatását. Nem tartjuk kizártnak, hogy Szinnyi innen vette vonatkozó adatait.

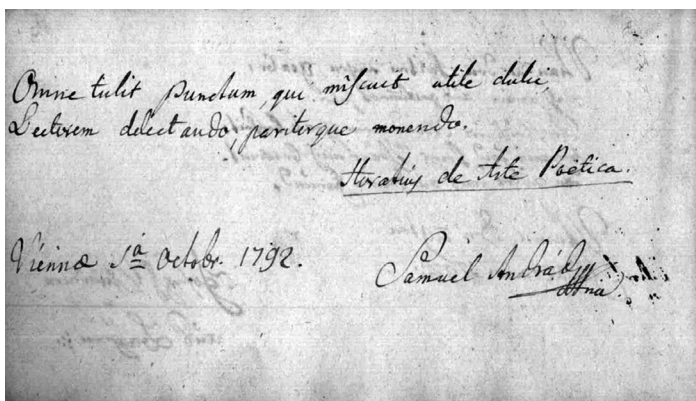
18 Egyik ritka kivétel gyanánt Teleki Józsefhez írt levelére hivatkozhatunk, amely az Akadémiai Könyvtárban található az alábbi jelzeten: Magyar irodalom Levelezés 2r 2.

19 IAA, 10560.

20 „Omne tulit punctum, qui miscit utile dulci, Lectorem delectando pariturque monendo.” Ez Andrád fordításában így hangzik magyarul: „Minden jót cselekvett, ki tréfával a söt elegyítvén, hinti azzal az olvasót.”

21 Ezek a levelek ma minden bizonnyal a Magyar Nemzeti Levéltár gyűjteményének részét képezik HU-MNL-OL-P 623-A-I.-9.-56.-3. jelzettel.

22 Az OSZK katalógusának megjegyzése.

Andrád Sámuel bejegyzése Ajtai Mózes peregrinációs albumába (MTAK Tört. Napló 8° 7, 15v.)

Újabb, a magyar sajtótörténet szempontjából is fontos adalékokról értesülünk a következő levélből, amely már 1797. július 15-én kelt. Ebből ugyanis fény derül arra, hogy Andrád immár második ízben egy új folyóirat indítását tervezte. Ezt a levelet már Sepsiszentgyörgyön írta, így hazaköltözése idejét is minden korábbinál pontosabban tudjuk meghatározni. E dokumentumok birtokában most már bizton állítható, hogy a „tétkozló fiú” 1795 februárja és 1797 júliusa között tért meg szülőhazájába, és telepedett meg Sepsiszentgyörgyön, ahol testvére gyökeret vert, és sikeres karriert futott be.

Hazaköltözése nyomán azonban nem szakadt meg a Széchényivel való kapcsolata: 1799-ben saját verseit küldte el a főnemesnek. A szövegeknek a levélből kiderülő címe: *Palatinus lakodalmára*²³ és *Széchényida vagy Magyar Oda*.²⁴ Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy ezek a költemények máig megőrződtek az OSZK-ban, s az utóbbit a levél segítségével datálni is tudjuk most már, a Palatinust pedig József nádorral azonosíthatjuk, aki 1799. október 30-án vett feleségül egy Romanov lányt. E helyütt fontos azt is hangsúlyoznunk, hogy e versek csak katalógusból ismertek, nincs nyoma annak, hogy bárki is feldolgozta volna őket, vagy egyáltalán számolt volna velük. A levélből arról is tudomást szerezhetünk, hogy Andrád egy újabb kötetet hozott tető alá, ennek viszont nem bukkantunk nyomaira. A dokumentum szerint a szerző kisebb műveit foglalta magába, s Andrád a nádor lakodalmára írott versnél már feltűnő Kürtölő Stentor álnéven szerette volna közzétenni ezt. Ezzel egy *Iliászban* szereplő közismert alakra utalt, aki érces hangjával tűnik ki a trójai történetből:

23 *Austriai Ertzhertzeg Jósef, Magyar Palatinus, Császár Ötse, lakadalma, Melly Lakadalmi Versek ki irattatának az én Stentoromból... Andrád Sámuel által. 1799 (jelzete: r46590).*

24 *Széchényida vagy Magyar Oda, az az: Ama nagy Kegyelmességü gróf Széchényi Ferentz Ur, Sümegi Fő Is-pány, Pesti Septemvirál, Nagy Magyar Mecaenas Hazafi Életének rövid le írása Horatius énekes Poéta hang-ján Andrád Sámuel által. (jelzete: r46591).*

ott a fehérkaru Héra megállt, s a seregre kiáltott,
hősszívű Sztentór képében, kinek akkora hangja
szállt érc-torkából, mint ötven más daliának:
„Szégyen ez, argosziak, gyávák, csak szemre csodásak!
míg a csatáinkban forgott ragyogó nagy Akhilleusz,
túl dardán kapukon sohasem léphettek a trószok,
mert hisz az ő súlyos gerelyét rettegve remegték:
s távol a várostól vívna ma, a görbe hajóknál.”
Szólt, mindjűk lelkét s erejét serkentve e szókkal.²⁵

A pszeudonim azért is rendkívül érdekes, mert a trójai hős szerepel Andrád egyik anekdotájában: „A gazda ijedtében nagyobbat rikolta a Stentor kürtjénél is [...]”.²⁶

Széchenyihez írott utolsó előtti levelének megint csak kultúrtörténeti jelentősége van. Andrád ebben afölött érzett örömét fejezte ki, hogy a nemzeti könyvtár megalapításának szándéka realizálódni látszott. Újabb küldeményt is csatolt leveléhez, ez egy *Ingens Josephus Secundus* néven emlegetett mű volt. Ez annyira elnyerte a főúr tetszését, hogy ígéretet tett arra, hogy a szélesebb közönséggel is megismerteti. Ugyanekkor ő is könyveket küldetett Andrád számára, aki azonban már csak négy évig élvezhette ezeket.

Irodalmi munkássága

Irodalmi munkálkodása első időszakában Andrád tevékenysége szinte teljes egészében a versírásban, vagy ahogy ő nevezi, a „versificálás”-ban merült ki. Kezdeti korszakában keletkezett művei a Bécsben működő *Magyar Kurir*-ban és annak melléklapjában, a *Magyar Musában* jelentek meg. 1787-ben egy latin nyelvű panegirikuszt írt egyik bécsi tanára, Maximilian Stoll tiszteletére *Elogium sepulcrale*²⁷ címmel, melyet később magyarra fordítva közölt a *Kurir* hasábjain.²⁸ A következő évben a *Magyar Musa* jelentette meg Pálóczi Horváth Ádámhoz írt versét. Ezt a szövegét, amelyet incipitjével emlegetnek a szakirodalomban („Állj-fel sánta Músám Horvát’ kotsijára...”), Molnár szerint 1788-ban, a publikálás évében írta.²⁹ Ennek az elképzelésnek azonban ellentmond, hogy a verset a lapban való megjelenése előtt Horváth *Hunniása* mögé csatolva is közzétették.³⁰ Tekintve, hogy ezt 1787-ben adták ki Győrben, megállapíthatjuk, hogy az Andrád-vers keletkezése semmiképpen sem 1788-ra, hanem 1787-re tehető, melyre kétségtelen bizonyítékkal szolgál, hogy a mű végén a szerző maga is megjegyezte, hogy „Írtam Bétsben

25 HOMÉROSZ, *Íliász*, ford. DEVECSERI Gábor (Budapest: Európa Könyvkiadó, 2021), 101.

26 MOLNÁR, *Andrád Sámuel...*, 207.

27 Teljes címe: *Elogium sepulcrale, tumulo Maximiliani Stoll inscriptum, carminum paribus centum*.

28 MOLNÁR, *Andrád Sámuel...*, 12.

29 Uo.

30 HORVÁTH Ádám, *Hunniás, vagy magyar Hunyadi* (Győr, 1787), 239–252.

az Austriai Pannóniában, 1787-ben, Májusban. *Andrád Sámuel*”.³¹ Ugyanebben az évben a birodalmi fővárosban adták ki Andrád *Lakadalmi versek*³² című gyűjteményét is. Szintén az 1877-es esztendőből maradt ránk az a neki tulajdonított *Válasz Philétéhez egy néhány pár versben* című kötet, amelyről egy tanulmány epésen jegyzi meg, hogy a „mű sok székely tájszót használ, amelyeket lábjegyzetben megmagyaráz. E jegyzetek kortörténeti érdekessége többet ér, mint a lapos versezet.”³³ Az 1789-es esztendőből több Andrád nevéhez köthető munkát is találunk. Az egyik ilyen költemény egy Ovidius tiszteletére írott epistola, melynek címe: *Quaedam epistola ad Pub. Ovidii Nasonis cineres*.³⁴

A lassanként kibontakozó, de túlzottan nívósnak nem nevezhető lírai munkálkodása mellett, amely végigkíséri Andrád írói karrierjét, részint személyes érdeklődéséből adódóan, részint megélhetési okokból jelentős fordítói tevékenységet is végzett. Ennek egyik és egyben első gyümölcse anekdotagyűjteménye, amelyről bővebben a következő fejezetben lesz szó, s most csak annyit jegyzünk meg, hogy ezzel a művével váratlan sikert ért el, ami a következő évekre is lendületet biztosított számára. Rendkívül termékeny évek voltak ezek, 1791-ben rölapokat és rövidebb terjedelmű írásokat is papírra vetett. Ezek közül kiemelkedik *A magyar írás-módról* című műve, amely lényegében egy helyesírási szabályzat volt, de számos ponton kapcsolódott korábbi szövegeihez. Egyrészt ugyanaz a sajátos humor itatja át ezt is, másrészt anekdotagyűjteménye előszavában már utalt egy hasonló munka szükségességére. Szintén szorosan összefügg az anekdotákkal *A magyar Demokritus életének délig való része* (1791) című röpirata, mivel ez a magyar néphumor és tréfálgatás helyénvalóságáról és szükségességéről szól.

Irodalmi ténykedése, valószínűleg anyagi okokból, ezután más irányokat vett, 1792-ben *Meine Cornucopie*, 1793-ban pedig *Leg-első virágos-kert* címmel jelent meg műve.³⁵ Mindkét munkája a császárvárosban került ki a sajtó alól, utóbbi tartalmát egy 1888-ból származó bibliográfia „Különféle háziszereket tartalmazó gyűjtemény”-ként írta le.³⁶ Az írás minden bizonnyal kedvelt olvasmány lehetett, ugyanis az anekdotagyűjtemény mellett ez is megtalálható volt a felvilágosodás egyik nagy művelődésszervezőjének tartott Görög Demeter könyvtárában.³⁷ Ugyancsak ebből az időszakból ismeretes

31 Uo., 252.

32 Teljes címe: *Lakadalmi versek, melyeket tiszteletes tudós szerentsi Nagy István úrnak nemes Buzás Judith asszonnyal való menyegzőjére írott.*

33 SOMKUTI Gabriella, „Újfalvy Krisztina és könyvtára: Egy elfeledett 18. századi költőnő”, in *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1981*, 449–483 (Budapest, 1983), 469.

34 DÖRNYEI Sándor és SZÁVULY Mária, kiad., *Régi magyar könyvtár III: XVIII. század: Magyarországi szerzők külföldön nem magyar nyelven megjelent nyomtatványaival*, 2 köt. (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 2007), 2:34.

35 E műről lásd Horányi Elek bibliográfiáját: HORÁNYI Elek, *Nova memoria Hungarorum et praevincialium scriptis editis notorum* (Pest, 1795), 761.

36 PETRIK Géza szerk., *Magyarország bibliographiája 1712–1860: könyvészeti kimutatása a Magyarországon s hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak*, 4 kötet, (Budapest: Dobowsky Ágost, 1888–1892), 1:75.

37 ZVARA Edina, *Egy tudós hazafi Bécsben: Görög Demeter könyvtára* (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár–Gondolat Kiadó, 2016), 257, 424.

Andrádnak egy olyan levele (1793),³⁸ amelyet a korai felvilágosodás egyik képviselőjének, Johann Adolf Hoffmannak a *Zwei Bücher von der Zufriedenheit nach den Gründen der Vernunft und des Glaubens* című szövege magyarítása ügyében írt az őt sokáig fordítóként foglalkoztató Teleki Józsefnek. A levél szerint Teleki gróf bízta meg azzal, hogy tegye át magyarra a szöveget, a feladat mögül azonban most látszólag mégis kihátrálna, ugyanis, mint írja, a munkában valaki már megelőzte. Tény azonban, hogy ebbéli tevékenységének nyoma maradt a Telekinek címzett dokumentum mellékleteként (melyet nem tettek közzé a levél publikálásakor, csupán annak meglétét rögzítették). Szinte ugyanekkor készült el egyébként Joachim Heinrich Campe *Theophron* című művének magyarra ültetésével is (1794), a fordítás, amely később összevetendő lesz Dapsy József magyarításával,³⁹ kéziratos formában az OSZK állományában maradt fenn. Címe: *Atyai tanács leányom számára [...]*.⁴⁰ Különösen érdekes a magyar verzió élén elhelyezkedő, az Andrádtól megszokott hosszúságú előjáró beszéd. Ebben a szövegben ugyanis a fordítás nehézségeiről, a magyar és a német nyelv különbségeiről, valamint az előbbi különlegességeiről értekezik. Szintén figyelemre méltó, hogy ebben az előszóban is hasonló meglátásai kerülnek elő a magyar nyelvvel kapcsolatban, mint aminőket az anekdotagyűjtemény előszavában már pedzegetett. Ezen programhoz illeszkedően, a fordított szöveget követően, egy lajstromot találunk azon szavakról, melyeket a fordítás során alkalmazott és az olvasó számára esetleg ismeretlennek bizonyulhatnak.

Ismeretes még számunkra két, Andrádtól származó írás, amely azonban eddig elkerülte a kutatók figyelmét. Ezek azok a kéziratok formában ránk maradt szerzemények, melyeket feljebb már emlegettünk. Az egyik az *Austriai Ertzhertzeg József...*, amely a fentebb mondottak alapján valószínűleg 1799-ben készült el, a másik pedig a *Széchenyida*.

Ebben a fejezetben nem törekedtünk a teljességre, csupán az általunk legfontosabbnak vélt szövegeket soroltuk fel. Érdemes azonban tudni, hogy Andrád több olyan szerzeményére utalt, amelyeknek vagy eltörpül a jelentősége ezekhez képest, vagy lényegében csak hírből ismerjük őket.⁴¹

Andrád anekdotagyűjteménye

Tanulmányunk tengelyéhez érve rátérhetünk a szerzői életmű csúcsát jelentő anekdotagyűjteményre. Az *Elmés és mulatságos rövid anekdoták* címet viselő korpusz két kötetben jelent meg Bécsben 1789–1790-ben. Az elsőbe férfiakról, a másodikba asszonyokról szóló történetek kerültek, s a kettő együtt 756 anekdotát tartalmaz. Ezek jelentős ré-

38 SELLŐ Tiborné, szerk., *Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica* (Budapest: Medicina Egészségügyi Könyvkiadó, 1965), 141–143.

39 DAPSY József, *Theophron vagy a tapasztalt tanácsadó a tapasztalatlan ifjúság hasznára* (Pozsony: Bélnay György Alajos, 1804).

40 Teljes címe: *Atyai tanács leányom számára: Theophronomhoz mérsékelt munka: Ajánlatot a felserdült ifjú fejeirnépeknek Campe Ioáchim Henrik által* (jelzete: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára RUI 4r 65).

41 ANDRÁD Sámuel, „Tudósítás a magyar poétákhoz”, *Magyar Kurír*, 40 (1803. május 20.): 636–639.

szének közvetlen forrása egy berlini könyvkereskedő, Friedrich Nicolai *Vade Mecum* címet viselő kollekciója volt. Andrád 443 szöveget szó szerinti fordításban közölt innen, ám ezek mellett saját szerzeményeit is felvette munkájába.⁴² A többi anekdota forrását nem tudjuk, ennek kiderítése további kutatások feladata lesz. Fontos viszont megjegyeznünk, hogy annak fényében, hogy a két kötettel Andrád egyáltalán nem vallott kudarcot, kissé meglepő, hogy az anekdoták új kiadása egészen 1988-ig váratott magára. Ekkor Molnár Szabolcs rendezte sajtó alá a történeteket, bukaresti kiadása azonban korántsem teljes. Erről a melléklet informál szemléletesen, ahol a sorszámmal jelölt történetek mellé akkor tettünk x-et, ha az adott anekdota a modern kiadásban is helyet kapott. A táblázatból kiderül, hogy Andrád eredeti első kötetének kevesebb mint harminc százalékát, a második kötetének pedig kevéssel több mint egyharmadát mentették át a modern kor olvasója számára. A művelet során azonban nemcsak mennyiségileg szenvedett csorbát a Romániában publikált korpusz, hanem a kor politikai-kulturális sajátosságaiból adódóan textológiai is sérülnie kellett. Ezeket a „sérüléseket” regisztráljuk a következő fejezetben.

Az Előljáró beszéd⁴³

Andrád gyűjteményének mindkét kötete elé szánt egy-egy előljáró beszédet. Az első kötet bevezetője tudatosabb szerkesztettséget mutat, mint a második darabé. A modern kiadás közli ugyan az első kötet bevezetőjét, de jelentős kihagyásokkal, míg a második kötet előljáró beszédét nem szerepelteti. Ráadásul a kihagyások nem mindenhol kerültek megjelölésre az új kiadásban. Rögtön az *Előljáró beszéd* elején két hiátusra bukkanunk. Az egyik a következő: míg Andrád az eredetiben a fentebb már emlegetett Horatius-idézetet követően azt írja, hogy „Ajánlom gyűjteményes könyvetskemet az én ditső magyar nemzetemnek nagy szeretettel és jó kívánsággal”,⁴⁴ és a cím leírása után megismétli, hogy kiknek szánja művét (tudniillik „A” magyar olvasókhoz”),⁴⁵ addig a modern kiadásban a címzettek elmaradnak, ami figyelembe véve az újbóli megjelenés helyét és idejét, valószínűleg a kor politikai berendezkedésére vezethető vissza.

A másik kihagyás az *Előljáró beszéd* negyedik részében található. Ebben a szakaszban a szerző arról beszél, hogy milyen elvek mentén válogatta könyvébe a leírt anekdotákat. Elmondja, hogy saját ízlése vezette a korpusz kialakítása során, és hogy úgy vélte, nem mindegyik történet lelné meg a megfelelő célközönségét. Erre az első kötet *Vade Mecumból* átvett 132. anekdotáját hozta példaként, amely a következőképpen hangzik:

42 GyÖRGY, *Andrád Sámuel elmés...*, 25–27.

43 Jelen fejezet egyes elemei megjelentek a szerző Szegedi Tudományegyetemen 2022-ben leadott szakdolgozatában.

44 ANDRÁD Sámuel, *Elmés és mulatságos rövid anekdoták*, 2 köt. (Bécs, 1789), 1:1.

45 Uo.

*Egy Fejedelem (Fürst) sétálván udvari embereivel, találja udvari bolondját, a'ki valamely magokot ültet vala egy ásatlan ágyásba. Kérdi tőlle, mit ültetsz? Én bolond magot, felele az eszes bolond. De minek nem ültetsz inkább okos embereket? kérdé a' Fejedelem. Azért, ugymond, hogy az itt való föld az okost nem terimi meg.*⁴⁶

Ezt a részletet a modern kiadásba nem emelték át, kihagyására pedig azért került sor, mert Molnár Szabolcs egyfelől az editio princepszel szemben nem számozta az anekdotákat, így a sorszám rögtön okafogyottá vált, másfelől pedig ezt a történetet nem akarta közölni, így az intratextus értelmét veszítette.

A következő kihagyás helyén Andrád eredetileg az általa használt nyelvezetről beszélt. Elmondása alapján a fordítás során igyekezett az erdélyi székely nyelvet használni, ám ahol jobbnak ítélte a „magyarországi szájjárást”, ott azt alkalmazta. A székely nyelv előnyben részesítésének – saját állítása szerint – az volt az oka, hogy jobban ismeri azt, mivel Magyarország területén nem sok helyen járt, Bécsben pedig nem sok magyarral találkozott. A magyarázat után egy személyes hangvételű szövegrészt olvashatunk arról, hogy nehéz megfelelni minden olvasói elvárásnak:

Ha azért az egyik helyt vádolándanak, a' másik helyt megfognak menteni; mely nékem tsak olyan vigasztalás, hogy ha az egyik Hazában jól megvernek, a' másiban meggyógyítanak; ha az egyiktől sebet kapok, a' másik flastromot teszen reám. En külömben nem vagyok olyan kívánás, hogy senkinek is sebet vagy flastromát ohajtsam, megelégszem én ép bőrömmel is.⁴⁷

E személyes indítatású sorok mögé minden bizonnyal viszonylagos bécsi elszigeteltséget és anyagi kiszolgáltatottságát kell látnunk, a kommunista érában azonban már „politikai izgatásnak” minősült e szakasz. Nem véletlen tehát, hogy ugyanúgy a cenzúra áldozatául esett, mint a 122. anekdota rögtön ezt követő megidézése, amely nemcsak a dikciót megtörő nagyobb kihagyás miatt került törlésre, hanem a korábbiakhoz hasonlóan az ide-oda utalások megszüntetése érdekében is:

122.

Socratesről rosszul szóllanak

*Sem meg nem hüle, sem meg nem fázék Socrates, mikor azt hallá, hogy rólla némelyek igen rosszul beszéllettenek, hanem tsak azt mondá: Én nem bánom, ha megvernek is jelen nem létemben. (Vagy ha föbe vernek is, mint az Előbeszédben vagyon.)*⁴⁸

46 Uo., 90.

47 Uo. Mivel a két kötetben az oldalak sorszámozása az első anekdota oldalával kezdődik és az *Előljáró beszédek* oldalai nem rendelkeznek számozással. Ezért az azokra való hivatkozáskor oldalszámot nem közlünk.

48 Uo., 83.

A történet nem a *Vade Mecumból* származó fordítások sorát gyarapítja, forrása viszont ez idáig nem vált ismeretessé. A végén található, előszóra történő utalás („mint az Előbeszédben vagyon”) azonban egyedülálló a kötetben, mivel semelyik másik anekdotájánál nem utal Andrád vissza a saját maga által írt paratextusokra. A hivatkozás kihagyása a modern kiadásból az előbbiekhöz hasonlóan az új kiadás koncepciójával magyarázható. Ez a szakasz azonban megtalálható egy, a magyar anyanyelv dicséretéről szóló 17–18. századi forrásokat magába foglaló gyűjteményben. Fontos viszont megjegyezni, hogy a kötet szerkesztője minden bizonnyal ismerhette Andrád eredeti művét, ugyanis ez a rész a két kihagyás nélkül jelenik meg benne.⁴⁹

Ugyancsak nem került közlésre teljes egészében a modern kiadásban az a passzus, ahol a szerző arról ír, hogy könyvét sem dicsérni, sem pedig gyalázni nem szeretné, mivel nem saját szerzeményei szerepelnek a kötetben. Az eredetiség és a fordítás sajátos problémaköre ez, amelynek kapcsán Andrád két bibliai hely segítségével fejti ki a korban kissé már avítnak számító vagy legalábbis egy letűnőben lévő világot megtestesítő véleményét: „mert az én eszem ’s munkám nem, hanem a másoké a Sz. Pál szava szerint I. Kor. IV. 7.⁵⁰ és 2. Kor. X. 15.⁵¹”⁵²

Hasonló bibliai helyeket egy ezt követő szakaszban is citál. Ekkor arról értekeznek, hogy mi a szórakoztatás funkciója és jelentősége. Erről elmélkedvén, szembeállítja az embereket és az állatokat, azt erősítve, hogy a „mulatozás” csak az előbbiei sajátja. Az emberek szórakoztatásának hasznosságáról, folyószövegbe ékelve, a következő szentírási locusokat sorakoztatja fel: „ki hogy az utolsót tselekedje, a’ Szent.Irás is jovallja, mely a’ jó kedvet hasznosnak, a szomorúságot pedig károsnak lenni tanítja. Lásd B. Salamon. Péld. XV. 13.⁵³ 15.⁵⁴ XVIII. 22.⁵⁵ és Jézus Sirách XXX. 22.⁵⁶ XXXVIII. 19.⁵⁷”⁵⁸ Ezek közül azonban a Péld 18,22 nem illeszkedik a sorba, ugyanis ez a feleségek hasznosságáról szól. Andrád felismervén a – minden bizonnyal nyomdai – hibát, ekképpen korrigálja azt a második kötet előszavában:

Az Első Darabban esett igen kitsin hibák között tsak egy érdemel említést, melyet nálam nélkül nem jobbíthat meg könnyen az É. Olvasó. Tehát az Előbeszédben XXV-dik lapon a’ B. Salamonból említett XVIII-dik Rész helyett tenni kell XVII-tet.⁵⁹ Ez a’ hi-

49 RÓTH András Lajos, *Született nyelvünkön...: A magyar anyanyelv dicsérete a XVII–XVIII. században* (Gyergyószentmiklós: Mark House Kiadó, 2005), 233–234.

50 „Mert kicsoda különböztet meg téged? Mid van ugyanis, amit nem kaptál volna? Ha pedig úgy kaptad, mit dicsekedel, mintha nem kaptad volna?”

51 „Akik nem dicsekeszünk mértéktelenül mások munkájával, de reméljük, hogy hitetek megnőttével nagyokká leszünk köztetek a mi mérőzsinórunk szerint bőségesen.”

52 ANDRÁD, *Elmés és mulatságos... I.*

53 „A vidám elme megvidámítja az orcát; de a szívnek bánatja miatt a lélek megszorodik.”

54 „Minden napjai a szegénynek nyomorúságosak; a vidám elméjének pedig szüntelen lakodalma van.”

55 „Megnyerte a jót, aki talált feleséget, és vett jóakaratot az Úrtól!”

56 „Szívbeli öröm az ember élete, és a vidám kedély megtoldja napjait.”

57 „A temetés után vesd le a fájdalmat, mert örökös gyászban nem lehet élni.”

58 ANDRÁD, *Elmés és mulatságos... I.*

59 Péld. 17.22: A vidám elme jó orvosságul szolgál; a szomorú lélek pedig megszáraztja a csontokat.

bás citatio, melyben feleségről van emlékezet, nám-mondom, hogy minden ki-gondolható okra nézve inkább illett volna ebbe a' Darabba, mivel a' Fejérnépek *hoc respectu* sokkal *tolerans*-abbak; de az Első Darabban az ördög se tudna lakadalmazni fejér-tseléd nélkül, hanemha jövőendőbeli szerelmes házastársául el-venné valamelyiket ezek közül: akasztó-fa, istrang, számár, perváta, hazugság, hóhér, tömlőt, bolond, páltza, pokol mert ezek, s' többek ezekhez hasonlók meg-jelennek ottan. Lehet mindnyájokat a' disznó lábbal együtt, mert azis ott fintorog v. dénfereg v. kovályog (Székely szók,) tántzba rándítani, hogy a' lábok meg ne 'sibbadjon.⁶⁰

Ezek a szöveghelyek szintén nem képezik részét az újabb kiadásnak, elhagyásuk pedig ismételtén a kor politikai viszonyaival magyarázhatók, viszont arra is rámutatnak, hogy Andrád mélyen jártas volt a *Szentírásban*. Bibliai ismeretei minden bizonnyal arra vezethetők vissza, hogy édesapja, Andrád Elek és anyai nagyapja, Jakó Pál is református lelkészek voltak.⁶¹ Ebben a szellemi közegben ugyan mély szentírásismeretet nem szerezhetett felmenői korai halála miatt, a *Biblia* szeretetét azonban minden bizonnyal tőlük örökölte, s alighanem ezzel hozható összefüggésbe az is, hogy szúrta a szemét a nyomdahiba.

Nem sokkal később újabb hiányra bukkanunk. Az előljáró beszéd azon részében, ahol Andrád a két kötet szerkesztési elveiről értekezik, szintén egy olyan anekdotára hivatkozik, amely megtalálható a kötetben. A részletben megelőzve azokat, akik szemére vetnék, hogy az első blokkban a férfiakról szóló történetek kerültek túlsúlyba, kéri olvasóit, hogy ne nehezteljenek rá emiatt, s egyúttal megígéri, hogy a második kötet valamennyi történetében helyet fognak kapni női szereplők is. Ezen ígéretének ad nyomatékot, amikor a humort sem nélkülözve megesküszik a 83. anekdotában szereplő szobor szakállára:

Aesculapius aranny szakállá

*Epidaurus várossában le-vonatá ugyan ez a' Dionysius Aesculapiusnak aranny szakállát, így szólván: Illetlen dolog, hogy mikor Apollónak az Aesculapius attyának simma az álla, a' fi-ja szakállas legyen.*⁶²

Az eredeti kiadásban Dionysius nemcsak ezen anekdotában, hanem az ezt megelőzőben is feltűnik, az újabb kiadásban azonban csak ez a második történet kapott helyet. Az előszóbeli utalás kihagyása ezúttal is a kötet szerkesztésével és az anekdoták összeválogatásának módjával magyarázható.

A két edíció között további fontos különbség, hogy míg az eredeti kötetek tartalmaznak egy-egy tematikus mutatót, addig a modern kiadás elhagyja ezeket. Az index funkcióját Andrád a következőkben jelölte ki:

60 ANDRÁD Sámuel, *Elmés és mulatságos rövid anekdoták, II* (Bécs, 1790).

61 BALOGH, *Andrád Sámuelről...*, 3.

62 ANDRÁD, *Elmés és mulatságos...*, 1:56.

Ennek az I. Darabnak hátuljára egy Laistromot is tettem, mely szinte csak olyan szükségesnek látszik, mint ha szótárba vagy Calendáriumba *index*-et tennénk. Mindazonáltal ezt tselekedni jónak tartottam azokra nézve, a' kiknek tetszenék valamelyik Anekdótát fel-keresni. Kiknek arra kell emlékezni, hogy mely két három szó legnevezetesebb az Anekdótában, és azoknál fogva kell keresni a Laistromban. Vagynak a Laistromban némely rendek végén szó nélkül való tsupa számok is, melyek a rendek kezdetén lévő szóragazítják a' keresést.⁶³

Ebből a részletből az is kiderül, hogy Andrád célja a gyűjtemény összeállításával a magyar olvasók nevelésén és szórakoztatásán felül az volt, hogy egyfajta példatárat készítsen nekik. Ezt az előszó, valamint a korpusz mérete és szerkezete is bizonyítja. Az előljáró beszédben például előzőleg elmondja, hogy több történetet szeretett volna az egyes kötetekbe szerkeszteni, de mivel azt is szeretete volna, hogy zsebre lehessen tenni a könyvet, kénytelen volt kötetenként mindössze 400–400 anekdotával beérni. Úgy vélte ugyanis, hogy a terjedelem szigorú megkötése lehetővé teszi, hogy célközönsége bármilyen körülmények között könnyen magánál tarthassa irományát, és az írásbeli kommunikáció során könnyen találhasson benne egy éppen a diskurzus témájához illő exemplumot. A „társalkodókönyvi” funkciót, valamint a gyors és eredményes keresést volt hivatott elősegíteni a kötetek végén szereplő mutató. Hogy e jegyzék áttekinthetőségét mindennél fontosabbnak tartotta, jól mutatja, hogy olyan címszavakból áll, amelyek a lehető legpontosabban fejezik ki az anekdoták tartalmát.

A hiátusokra visszatérve meg kell említenünk, hogy az első darab modern kötetbe átemelt előszavában már csak egyetlen hiányt regisztrálhatunk az eredetihez képest, ennél viszont a kihagyás oka merőben eltér az előbbieken felvázoltaktól. Az eddigiekben ugyanis a törlések az aktuálpolitikai helyzetnek való kényszerű megfelelés vagy a válogatás terjedelmi korlátok közé szorítása jegyében történtek. A jelen esetben kihagyott szövegrészlet azonban a modern olvasó erkölcsi érzékét sérthette. Andrád e helyütt azt ajánlja azoknak az olvasóinak, akik rosszállással fogadták művét annak esetleges hibái miatt, hogy ne vásárolják meg a kötetet,

vagy ha megvette, hordja a' pérévátára kevés pénze árát, és annyiszor hasznát veheti, a' hány levél benne vagyon. Mely szerént leszen haszna a' Könyv pappirossának, és így a' ringyrongynak (Lumpen) melyből a pappiross készítették, ha a' benne lévő dolognak nem is. De kérem, gondolja meg azomban az-is ott leg-alább, a' hól nagy liku (lyuku) széken ül, vagy kuporog (kutzorog), hogy nem minden tyuk (tik) tojhat aranny kokót (gyermek szava a tojás helyett) akár mint erőlködjön is, se nem minden fán teremhet a szép szagú és jó ízű sárga narants.⁶⁴

63 ANDRÁD, *Elmés és mulatságos... I.*

64 Uo.

Minden bizonnyal az előljáró beszéd előző részeitől elütő hangnem volt a kihagyás oka, ugyanis az olvasók efféle megszólítása egyáltalán nem jellemző Andrádra. Ezzel összefüggésben az anekdoták között sem találunk nagy számban „szagos” történeteket. Tülnyomó részük ugyanis jelentős történelmi személyekkel vagy eseményekkel, egyházi és vallási témákkal foglalkozik, vagy – a címből adódóan – olyan történetekkel, melyeknek középpontjában valamilyen elmés, tréfás cselekedet áll. E tematikai paramétereket a beszélgetés során való használhatóság határozhatta meg.

Az első kötethez képest az 1790-ben megjelent második „darab” előszava már korántsem akkora terjedelmű, tehát a paratextusaiban bőbeszédűnek tűnő Andrád jóval szűkszavúbban foglalta össze célját és tartalmát. A történetek kiválasztása ebben a kötetben is az előzőhöz nagyon hasonló koncepció alapján ment végbe, ám szembetűnő, hogy az újabb 400 anekdota kiválasztásánál már kevésbé húzódozott a hosszabb történetektől. Idegenkedéséből azonban még nem sikerült teljesen kivetköznie, ugyanis a terjedelmesebb anekdotákat több részre bontotta. Ő maga így fogalmazott ezeket a szövegeket illetően: „igen hosszúak voltak egy pipa-szippantásra”.⁶⁵ Az is megjegyzendő, hogy a második kötet bevezetője kevésbé jól szerkesztett az elsőhöz képest, amit nyilván az is befolyásol, hogy „corrigendaként” is funkcionált.

Mindezek alapján jól látszik, hogy a modern válogatás kihagyásai három csoportra oszthatók. Az első csoportot azok a szövegcsontvázalkotások alkotják, melyek a kor politikai tényezőire, vagyis a modern szerkesztő feje fölött lebegő cenzúrára vezethetők vissza. A második csoportba azoknak a szövegrészeknek a mellőzését sorolhatjuk, amelyek utalásaikkal megnehezítették volna, hogy a válogatáskötet kompakt egészet alkosson. Végül a harmadik típust azok a szövegtörölések képezik, amelyek a jómodorral ellentétes, erkölcsi érzéket sértő részeket tüntettek el. Ezeket is figyelembe véve az anekdotagyűjtemény „keretének” második felét, a második darab végén található önreflexív írást, az úgynevezett *Berekesztő prédikációt* vizsgáljuk a következőkben.

*Berekesztő prédikáció*⁶⁶

A második darab utolsó három anekdotája jelentős eltéréseket mutat az azokat megelőzőektől. A 398., 399. és 400. számot viselő történetek forrását nem találjuk meg sem a sok anekdotát kölcsönző *Vade Mecumban*, sem más helyen. Az írás – mint említettük – a *Bé-rekesztő prédikáció* címet viseli, és sem formailag, sem tartalmilag nem sorolható az anekdota műfajához, hanem sokkal inkább egy halotti beszéd paródiájaként fogható fel. Az szöveg minden bizonnyal Andrád Sámuel saját szerzeménye lehet. Ezt a feltételezést a mű stílusa és a szerző személyes vonatkozású megállapításai is bizonyítják. A két kötet tudatos szerkesztését mutatja, hogy az első darab végén is egy prédikációhoz köthető történet található, melynek végén egy furfangos diák a következőkép-

⁶⁵ ANDRÁD, *Elmés és mulatságos...*, 2.

⁶⁶ Jelen fejezet egyes elemei megjelentek a szerző Szegedi Tudományegyetemen 2022-ben leadott szakdolgozatában.

pen búcsúzik a prédikációját hallgató közösségtől: „Alugyatok immár és nyugodjatok a Krisztus szava szerint, mind örökké Amen.”⁶⁷ Andrád nem tünteti fel sehol, hogy ez saját szerzeménye lenne, csak a kontextusból és néhány fontosabb utalásból jövünk rá, hogy nem fordításról vagy idegen mű beemeléséről van szó. Erre a történetre az Andrád munkásságát és jelen művét tárgyaló szakirodalom nem fordított bővebb figyelmet.

Mivel a szöveg leginkább egy sír felett elmondott halotti beszédre emlékeztet, ezért a retorika felől érdemes vizsgálódásunkat kezdeni. Az Arisztotelész által felállított rendszerezés alapján a szöveg a szemléltető beszéd, vagyis a *genus demonstrativum* vagy *laudativum* csoportjába osztható. Ebben a szövegben azonban nem az elhunytól esik a legtöbb szó, hanem a beszélő inkább saját életéről emlékezik meg, amikor pedig említést tesz a *laudatio* címzettjéről, nem az erényeire, hanem életének hasonló szituációban elhallgatandó részleteire tér ki. Az elhunyt kínos életeseményeinek kiemelése leginkább a gáncsolás, vagyis a *vituperatio* műfajával mutat egyezéseket.⁶⁸ Ezeket az odaszúrásokat azonban szűkszavúra fogja, mivel tudatában van annak, hogy nem a megfelelő helyen és időben hangoznak el. Mindezen okokból a szöveget tulajdonképpen pszeudo-*laudatio*nak tekinthetjük, s leginkább a gáncsolás, vagyis a *vituperatio* csoportjába sorolhatjuk.

A „predikáció” során Andrád minden bizonnyal figyelembe vette a két kötetbe válogatott anekdoták tematikai jellemzőit, ugyanis többnyire olyan eseményeket említ, amelyeket korábban egy-egy anekdotában már körbejárt. Az *oratio* témáját feldolgozó történet az első kötet 21. számú darabja. Ebben egy ferences szerzetes *oratiót* tart Szent Ferencről, és nem találja a megfelelő embert, akihez hasonlítani tudná. A hallgatósághoz intézett kérdések formájában próbálja Szent Ferenc nagyságát hangsúlyozni. A község egyik tagja erre

megunván hallgatni ezt a sok kiabálást, felkele, én monda: Ha nem tudja atyáságod hová kelljen helyeztetni, tegye ide az én helyembe, mert én elmegyek.⁶⁹

Az *oratiók* efféle paródiájaként értelmezhetők a *Berekesztő prédikáció*ban található hasonló halmozások. Andrád itt azonban nem a *laudatio* jegyében, hanem látszólag időhúzásként alkalmazza a példák sorozatát.

A prédikáció elején a szerző a következőképpen szólítja meg hallgatóit: „Szerelmes suttogó Hallgatóim!” Ez a megszólítás még kétszer fordul elő a szövegben. A „hallgatóság” ily módon való megszólítása megjelenik a második kötet 85. anekdotájában:

67 ANDRÁD, *Elmés és mulatságos...* I, 279–280.

68 SZABÓ G. Zoltán és SZÖRÉNYI László, *Kis magyar retorika: Bevezetés az irodalmi retorikába* (Budapest: Helikon, 1997), 18–19.

69 ANDRÁD, *Elmés és mulatságos...*, 1:15.

Látom hogy kegyelmed nagyon vagy és úgy fel emelte az orrát, hogy nem tudom mivel-sem lehetne fel-érni. monda egy leány egy Theologus Deáknak valamely gyűlésben; ma valahol bizonyosan prédikáltott de hol? azt ugyan kívánnám tudni. Én bizony, mondja a' Deák, ma valóságos számarnaknak prédikáltam S. falván. De tsak szerentsésen kezdhette folytathatta és végezhetette az Ur prédikációját, melyben halgatóit mindenkor Szerelmes Attyafijának nevezi, azon én szivemből örvendek, monda a' leány.

Az anekdotában felbukkanó számár motívuma több helyen is fontos szerepet kap majd a későbbiekben a prédikáció szövegében.

Ugyancsak gyakran előforduló motívum a prédikáció bizonyos részeiben a tanulmányaira való hivatkozás. A „deák nyelven” való tudásának hangsúlyozása jelentős szerepet kap mind a prédikáció szövegében, mind pedig az anekdoták közlése során. Az első kötet előjáró beszédét és a két kötet szövegeit tanulmányozva az olvasó megbizonyosodhat Andrád latin nyelvben való jártasságáról. Ebből a szempontból is figyelemre méltó, hogy a második darab 381–384. anekdotájának végén Rotterdami Erasmus *A balgaság dicsérete* című művéből olvashatunk egy oda citált részletet:

Ugyanis, hogy Érásmussal szóljak: – qui vitas hominum ita taxat, ut neminem omnino perstringat nominatim, quales, utrum is mordere videtur, an docere potius, ac monere? Praeterea qui nullum hominum genus praetermittit, is nulli homini sed vitiis omnibus iratus videtur. Ergo si qui extiterit, qui sese laesum calmabit, is aut conscientiam orodet suam, aut certe metum. Lusit-multo liberius ac mordacius Divus Hieronymus, nec nominibus quidem aliquoties parens. Nos praeterquam quod a nominibus in totum abstinemus, ita praeterea stylium temperavimus, ut cordatus lector, facile sit intellecturus, nos voluptatem magis, quam morsum quaesisse.

[Ha valaki úgy bírálja meg az embereket, hogy senkit néven nem nevez, minek lehet azt minősíteni, csipkelődésnek, avagy pedig tanításnak és intelemnek. Aki minden ember-típust mérlegre tesz, az sohasem egy esetre haragszik, hanem mindig az összes emberi gyarlóságokra. Ha pedig valaki elkezd kiabálni, hogy ő meg van sértve, avval csak azt árulja el, hogy rossz a lelkiismerete, vagy hogy nyilvánvalóan fél. Szent Jeromos is alkalmazta ezt a tréfás műfajt, nálunk sokkalta szabadabban és csipősebben néha még a nevek sem kímélte. Mi viszont nemcsak hogy teljességgel tartózkodtunk nevek említésétől, de stílusunkat is annyira mérsékeljük, hogy az olvasó előtt világos, miszerint célunk nem a mardosás volt, hanem a mulattatás.]⁷⁰

Az idézet nem szerepel a modern gyűjteményben, azonban fontos adalék a prédikációhoz és Andrád szerkesztési elveihez egyaránt. A citátum végén egyértelmű utalást tesz ugyanis azon szándékára, hogy nem a megbántás volt a célja, hanem a mulattatás.

70 ANDRÁD, *Elmés és mulatságos...*, 2:352. Kardos Tibor magyar fordítása: Rotterdami ERASMUS, *A balgaság dicsérete* (Budapest: Magyar Helikon, 1960), 51.

A mulattatás aktusa éppúgy érthető az adott anekdotára – mely után csatolta –, a két kötet egészére, valamint a *Berekesztő prédikáció* csípős megjegyzéseire is. Az Erasmusra való hivatkozás nem ezen az egyetlen helyen jelenik meg ebben a kötetben. A második darab előljáró beszédében szintén hoz egy idézetet a neves humanistától:

Végezetre: Aequis adeste animis, faverte, aures arrigite, strepitum compescite – valetе, plaudite, vivite, bibite, Moriae celeberrimi (et Celeberrimae) Mystae; [figyelmező lélekkel legyetek, figyeljete, hegyezzétek fületeket, nyugodjatok meg, no hát isten veletek, tapsoljatok, éljete vidáman, és igyatok] mint Erasmus szabadon mondja, én pedig csak a' rekeszbe zárva mutatóm-meg, hogy tudok valamit Deákul.⁷¹

A citátum Erasmusnak egy másik művéből, a *Colloquia familiaria et Encomium Moriae* -ből való. Saját bevallása szerint is az volt az idézettel a célja, hogy tanultságát, valamint a latin nyelvben és a humanista műveltségben való jártasságát megmutathassa az olvasóközönségnek. Az Andrád által alkalmazott nagyobb terjedelmű citációk túlnyomó részt pontosak. Ezen tény figyelembevételével különösen érdekes válik a prédikáció vonatkozó része, ahol a következőt írja: „de hic opus hoc labor est, amint hibátlan deákságom tanítja”.⁷² A „hibátlan deákság” megállapítás értelmezhető öniróniaként is, de minden bizonnyal a paródia eszközeit is fellelhetjük benne, ugyanis az *Aeneis*-ből származó idézet a következőképpen hangzik helyesen: „sate sanguine diuum, Tros Anchisiade, facilis descensus Auerno: noctes atque dies patet atri ianua Ditis; sed reuocare gradum superasque euadere ad auras, hoc opus, hic labor est [...]”.⁷³ A latin névmások felcserélése valószínűleg tudatos volt Andrád részéről, tekintve, hogy külön figyelmet szentelt annak, hogy kiemelje nyelvismeretének kiválóságát.

A prédikáció legelején a szerző kiemeli, hogy bibliai szövegek felhasználása, textus nélkül fog prédikálni, mivel mint mondja, textusról is lehet rosszul prédikálni, s ebbe a hibába bármelyik rossz pap beleeshet. A prédikációkra szánt textusra, azok elrontására vagy a textus nélküli prédikációkra is találunk anekdotát Andrád gyűjteményében. Az első darab 84. története – mely nem része az új kiadásnak – egy erdélyi diák történetét meséli el, aki nem tudja, milyen szentírási passzust válasszon magának a prédikációjához:

Textus bé-köszöntő prédikátióra

Ki-rendelnek Papnak egy Deákat egyik Erdélyi Fő Oskolában. E' kérdezősködvén egyik 's másik tanuló társától, hogy mitsoda textus volna néki leg-jobb venni bé-köszöntő prédikátió-nak? Sz. S. egyik tanuló társa, ki akkor oda való Deák volt, azt jóvallá, hogy leg-jobb leszen azt a' Sz. Írás-beli helyet fel-venni, mely Sz. Márknál a XI-dik Részben így vagyon: Az Úr szű-

71 ANDRÁD, *Elmés és mulatságos... II.*

72 Uo., 383.

73 PUBLIUS VERGILIUS MARO, *Aeneis*, Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana (Berolini: De Gruyter, 2009), 164.

*kölködik e' számár nélkül. Éppen hasonlót olvastam én már könyvben-is; de semmit sem árt, ha valaki természeti friss esztét könyvekkel is köszörüli.*⁷⁴

Az idézett szöveg nemcsak a textus szempontjából érdekes számunkra. A történet ugyanis nem található meg a *Vade Mecumban* sem, és máshol sem lelhető fel eredeti forrása. Az Sz. S. név rövidítése Andrád életét tanulmányozva feltűnhet több kontextusban is. Andrád a gyűjteménye megjelenésének idején többször is publikált a bécsi székhelyű *Magyar Kurir*-ban és annak társlapjában, a *Magyar Musáiban*, melynek főszerkesztője Szacs vay Sándor volt. Szacs vay szintén Erdélyből származott el, és Andrádhoz hasonlóan az 1770-es években Kolozsvárott folytatta tanulmányait.⁷⁵ Az „Erdélyi Fő Iskola” tehát minden bizonnyal a kolozsvári református kollégiumot jelenti. Mivel Andrád édesapja és nagyapja is református lelkész volt, ezért – ha a történet igaz eseményeken alapszik – lehetőzt tapasztalata a prédikálásban és a liturgia levezetésében, így felkérhették a szertartás és a prédikáció levezényelésére. A két anekdota címe is korrelál egymással, ugyanis az elsőben egy „bé-köszöntő prédikációra”, az utolsóban pedig „Bé-rekesztő prédikációra” történik hivatkozás. A megfelelő textus keresése és a helyzethez nem illősege szintén mindkét helyen megjelenő motívumnak tekinthető. A számár említése is megjelenik mindkét történetben. Az anekdotában egy bibliai helyre való kissé pontatlan idézésekor, a berekesztő prédikációban pedig egy Salamon-történet említése kapcsán említi Phaer drus meséjét a számárról és az oroszlánról. Ezen egyezések miatt valószínűnek tartjuk, hogy az első kötet 84. anekdotája nem egy gyűjteményből származik, hanem Andrád Sámuel saját szerzeményéről beszélhetünk.

Andrád többször hivatkozik Szacs vay műveire a prédikációban. A *Magyar Kurir*-ról a következőképpen tesz említést:

[...] de legyen elég a mostani garasos kolbász hosszaságához képest igen-igen rövideden szájakotkba rágnom az én szakadtalan egymásból folyó alacsony lágy beszédemet. Mert úgy tekeri valami a hasamat, mintha a Magyar Kurirnak ésszel és Democritussal tele újságait engedelme nélkül oda mind belegyúrtam volna.⁷⁶

Szacs vaynak nemcsak az újságírói munkáját, de röplapjainak tartalmát is megidézi a szerző. Két esetben is megjelenik munkájában a „Szent Izé” kifejezés. Ennek használatával minden bizonnyal Szacs vay 1786-ban megjelent, *Az Izé purgatóriumba való utazása* című röpiratára kívánt utalni. Szacs vay ezen röpirata voltaire-i ánus szemléletben íródott, tartalmában pedig II. József császár politikáját dicséri, valamint a katolikus hierarchia és liturgia, valamint a pápa túlzott tekintélye ellen szólalt fel.⁷⁷ Andrád református neveltetését figyelembe véve nem állhattak messze tőle sem az ilyen gondolatok, különösen ha Szacs vay rá gyakorolt erős hatását is szem előtt tartjuk. Az anekdoták kö-

⁷⁴ ANDRÁD, *Elmés és mulatságos...*, 1:56.

⁷⁵ KÓKAY György, szerk., *A magyar sajtó története, I. 1705–1848* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979), 89.

⁷⁶ MOLNÁR, *Andrád Sámuel...*, 277.

⁷⁷ KÓKAY, *A magyar sajtó...*, 90.

zött is találunk számtalan, az egyházzal foglalkozó történetet. Ezeknek jelentős részében a katolikusokat, a pápákat vagy a különböző szerzetesrendek tagjait – különösen a jezsuitákat – meglehetősen negatív színben tünteti fel. Szacs vay befolyása felől vizsgálva a gyűjtemény két kötetét, több olyan történetet is találunk, melyek az általa képviselt politikai szemléletet tükrözik. Az első kötet második (II. József a' Virtust jutalmaztatja)⁷⁸ és negyedik (Második József jó Atya)⁷⁹ anekdotája az uralkodó jóságát hirdeti. A második kötet negyedik darabjában (Mária Terésia a' Saxoniai Hertzeg Antal Felesége)⁸⁰ II. József lányának, Mária Teréziának a szerénységét ünnepli. A Szacs vayra is nagy hatást gyakorló Voltaire szintén megjelenik az első kötet egyik szövegében. Eszerint egy utazó bibliát talál nála, mire Voltaire a következőt válaszolja: „Miért tsudálkozik édes Ur! monda Voltair, hát nem tudja e, hogy mikor a' Prókátornak pere van, érteni kell az ellenkező részt-is.”⁸¹

Nem Szacs vay Andrád egyetlen barátja, aki megjelenik a gyűjteményt záró prédikációban. A beszéd végéhez közeledve a szerző egy keveset a halotról is beszél, de ismét egy személyes történettel egészíti ki mondandóját:

Ez kútban elnyugodott néhai atyánkfia máig is még élne, ha meg nem halt, vagy az erdélyi bevett szolás szerént meg nem holt, vagy ha illendőkeppén oktan állathoz képest akarok szólani, a kútba tetétől fogva talpiglan belé nem döglött volna. De mit tehetünk róla! ha már akár meghalt vagy holt, akár megdöglött, én nem kívánok néki, mint mások, csak csupa száraz port, és két olyan nagy kád vizet, mint berlini Regina hijujában (fedele alatt) láttam volt ezelőtt sok nappal még a II. Fridrik idejében, tisztelt kolléga Dr. Gy. úrral, hanem azt mondom, hogy nyugossa meg a legeslegnagyobb harang.⁸²

A Dr. Gy. úr név megfajtásához Andrád fiatalkori éveikhez kell visszanyúlnunk. Andrád és Gyarmathi Sámuel ekkor tette meg németországi körútját, mely során Berlinbe is eljutottak. Poroszország királya ekkoriban II. Fridrik, azaz Frigyes (1740–1786) volt. A „berlini Regina hijujában” kifejezés minden bizonnyal egy, az útjuk során meglátogatott fogadó lehet. A fogadókban tett látogatásaikról Andrád is beszámol a már fentebb említett *Magyar Álom* című kéziratos művében:

Tehát mikor Doctor Gyarmathi Sámuel Baráttommal ketten Német Országon utazánk olyan forma kotsin mint a gyalog-szeresek, és némely szép kastélynak, kertnek, vagy akármely ritkaságnak meg-láthatása végett, el-hagyván az Ország-utját ibidem félre gyalogolnánk, és a falukban lévő sidó böjtös pimasz v. parasztos fogadókban [...].⁸³

78 ANDRÁD, *Elmés és mulatságos...*, 1:2.

79 Uo., 3–4.

80 ANDRÁD, *Elmés és mulatságos...*, 2:6–7.

81 ANDRÁD, *Elmés és mulatságos...*, 1:14–15.

82 MOLNÁR, *Andrád Sámuel...*, 279–280. Az 1790-es első kiadásban a „harang” szó helyett „harag” szó szerepel.

83 M. NAGY, *Gyarmathi Sámuel élete...*, 14.

Szacs vay mellett Gyarmathi említése és a közös útra tett utalás is azt látszik alátámasztani, hogy a második kötet végén szereplő prédikáció Andrád Sámuel saját kezétől származik, s nem megy vissza idegen előzményre.

A rossz textus és a deákos műveltség hangsúlyozása egy másik helyen is feltűnik a prédikációban. A szöveg második részében szintén található egy bibliai részletre történő utalás, amely csak az 1790-es kiadásban található meg:

Mivel az említett szentelen 13-dik Apostol Iskáriótes azt mondja, de hol? most betű szerint nem emlékezhetem reá pipa vagy pápa-szem nélkül, úgy tettik még-is, hogy a' Markalf vagy a' mint némely izmos hitűek erőnek erejével hiszik és más tiszta hitűt is belé akarnak elegyíteni 's reá akarják beszélleni, hogy a' mint azt már sokan látták szemek be-hunyva-is álmokban, 'a Markolf Poros-szita körmös írásainak némű-némű kiváltképpen való részének mivoltában a' CLX-dik 'Sóltárban így vagy on a' ő született (handele was) makaróni (maccellone, bolti laska) 'Sidó nyelvén, halgassátok meg fülhegyen vagy ha tettik fül-tön-is, így következnek: Quid est homus natus de muliere brevibus vixens temporibus? és azután még-is oh fájdalom! miserere kecske golyóbis, si vales úgymond bene est, de soknak igen rövidebben alig lehet ezt is mondani: me commendo humillime, és ha tekinti az élő-ember, soholt vagy seholt sints többé a' halott életben sem dél előtt, sem dél után melyen, el-bámulva így kiálthatni: Oh, én Uram Szent Ízé!⁸⁴

Ebben a szakaszban a textus és a latin nyelv rossz használata is fellelhető. Tekintve, hogy a textus elrontása már az előzőekben is szándékosan, a paródia miatt történt, a zsoltár számozásában vétett hiba ez esetben is szándékosnak látszik, és nem beszélhetünk véletlen nyomdahibáról. Az állítólagosan zsoltárból származó szövegrészlet sem helyében, sem pedig szövegében nem pontos. Az idézet minden bizonnyal a *Jób könyvében* található következő részlet parafrázisa: „Homo, natus de muliere, brevi vivens tempore, repletur multis miseriis.”⁸⁵ Bár Andrád a prédikáció elején azt a kijelentést teszi, hogy textus nélkül fog prédikálni, azonban a *Berekesztő prédikáció* során több alkalommal is megpróbálkozik egy-egy textus citációjával, ám ezen próbálkozásai rendre kudarcba fulladnak. Ezek az elemek mind a prédikáció paródia voltát hivatottak erősíteni. A textus más módon való alkalmazásra vagy esetleges félreértelmezésére szintén közöl anekdotát a szerző a második kötet 110. adomájában:

Lakadalmi textus

Egybe-eskete egy Pap egy ifjú asszonyembert (csak lesz talán a' sok egyből valami) egy horgas hátú vénemberrel; mely szent házasságnak alkalmatosságával ilyen kettős textust veve: A' leányra nézve: Legyetek tenyészők és szaporodjatok. A' tappogó vőlegényre nézve: és töltsétek-bé a földet. (Az utolsót így-is lehet magyarázni: és töltsétek-bé a' temetőt)⁸⁶

⁸⁴ ANDRÁD, *Elmés és mulatságos...*, 2:389.

⁸⁵ Jób 14,1.

⁸⁶ ANDRÁD, *Elmés és mulatságos...*, 2:97.

A halotról – mint az előbb jeleztük – a szerző csak a prédikáció végén tesz említést. Ekkor sem az elhunyt érdemeit foglalja össze, hanem szokatlan módon olyan eseményeket emel ki életéből, amelyekről hallgatnia volna ildomos. Ilyen például a feleségéhez való hűtlenségének említése:

Nevezetesebben azt lehet róla megjegyezni, hogy amíg élt, soha semmit sem vett, amit előre jól meg nem vizsgált volna, kivéven tulajdon feleségét. Házassági életet pedig, ami azt nézi, azon kívül is oly sokat élt, hogy gazság, mint abból bővön és láthatóképpen megtetszik, hogy annyi gyermeket hagyott maga után, mint a nyüzsgő hangya vagy az égneke számlálhatatlan csillaga. Az Ádám és Éva eleinknek szóló legelső parancsolatát, mint igaz valóságos maradék, híven követte, és ha az egész földet bé nem tölthette is, minthogy lehetetlenséget nem is lehet kívánni, igyekezett szegény legalább vékony s rövid tehetése szerint azon, hogy a helység, ahol bujdosott, üresen ne maradjon, ugyanis mind a hazának, mind a királynak nagy kárára szolgálna, ha az impopulatio (népesítés) hiánosságot szenvedne. Amely törvény szerint való árvákat maga után hagyott, azok mind egyig az ő feleségétől valók voltak; a más ágon lévő magzatait, hogy a torozásra (silicernium) való időt megnyerjük, most elhallgatom; [...].⁸⁷

A fenti leírás egyáltalán nem tekinthető szokványosnak a halotti beszédek körében. Ritkán találkozunk ilyen prédikációval. Krucsay János (?–1741) temetési beszéde azonban szintén tartalmaz a halottat szidalmazó elemeket. Krucsay Rákóczi alatt szolgált ezredesként, és 1728-ban lefejeztette első feleségét, a házasságtörést elkövető Tolvaj Borbálát. Ezen esemény vezethette a temetési beszédet mondó Kelemen Didákot arra, hogy a szertartás alatt ne fedje el a halott vétkeit sem. A prédikáció szövege 1741-ben Kassán megjelent nyomtatásban is *Rettenetes utolsó szempillantás, melyen, jó előre rejá készülvén, szerencsésen általmént Nádfőy Krucsai János úr* címmel.⁸⁸ Andrád prédikációjához hasonlóan ebben is megtalálható az elhunyt bűneinek és hűtlenkedésének kiemelése:

te is sok gonoszságokat vittél véghez tellyes életedben [...] rettetgetnek fajtalan gondolatid, éktelen cselekedetid, szemérmetlen tapogatásid, törvénytelen rútalkodásid; rettetgetnek dözsölésid, káromkodásid, szentség-törésid, esküvésid, rágalmazásid; rettetgetnek az isteni sugallásokra való restelkedésid, kegyetlenségid, hamis keresetid, uzsorával, másokat torkon verve gyűjtött gazdagságid, mammonáid; egy szóval: minden titkos, és nyilván való vétkeid. [...] miképpen rettent meg téged haláloed óráján amaz ház, melyben bujálkodtál, ama titkos rejtkehely, melyben baglyat tartottál, amaz ágy, melyben magaddal rútalkodtál? [...] ha tovább élhetnél, tudom, meg nem állanád, hogy [...] ama házat nem látogatnád, a te kedved kereső szeretődöt örömmel nem látnád; amazt, aki most raj-

87 Uo., 280.

88 KŐSZEGHY Péter, „Krucsai János, a halál leánya és a »Rettenetes utolsó szempillantás«”, in *Kuruc(kodó) irodalom: Tanulmányok a kuruc kor irodalmáról és az irodalmi kurucokról*, szerk. MERCS István, 56–86 (Nyíregyháza: Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület, 2013), 56–57.

tad bánkodik, vagy amazt, tudod-e [...] lehetetlen, hogy ismét házadba nem vinnéd, véle ne nyájaskodnál, és más gyönyörűségeken is [...] ne részesülnél [...].⁸⁹

Csekély különbség Kelemen Didák és Andrád prédikációja között, hogy az utóbbi nem engedi ennyire szabadjára a szidalmazások sorát, igyekszik inkább árnyaltabban kifejezni magát, valamint meg is vallja, hogy azért nem szeretné túlzottan „bő lére” eresztetni mondandóját, mivel nem kívánja rövidíteni a torra szánt időt.

Mindezeket summázva elmondhatjuk, hogy Andrád Sámuel anekdotáskönyve nem kizárólag az általa fordított anekdoták gyűjteményeként fogható fel, hanem annál többről beszélhetünk. Az *Elöljáró beszéd*, a *Berekesztő prédikáció* és az anekdoták közül eleddig minden bizonnyal egy a gyűjtő keze munkáját dicséri.

Irodalmi program

A gyűjteményben szereplő szövegek közül számunkra ezek, az Andrád saját kezétől származó írások a legérdekesebbek. Ezekből a szövegekhez fűzött paratextusokból és az általa szerzett anekdotákból világlik ki irodalmi programja, melynek legfőbb pontjai a következők: fordítástechnikai kérdések, a nyelvi megújulás kérdése, az egyházi világ iróniával való megközelítése és a liturgikus nyelv humorforrásként való alkalmazása, szórakoztatás és néphumor fontossága, nevelő és tanító szándék, valamint a humanista ideál követése és a latin nyelven való megszólalás fontosságának hirdetése.

A fordítástechnikai kérdésekről legterjedelmesebben az előjáró beszéd már említett, a modern kiadásból kihagyott részletében értekezik, melyben kifejti a korpusz magyar nyelvre való átültetések alkalmazott elveit. A fordítás során – ahol azt jobbnak ítélte meg – igyekezett székely nyelvjárási szavakkal dúsítani szövegét, melyek mögé lejegyezte azok német megfelelőjét.

A nyelvi megújulás kérdésében szintén a székely tájszavak alkalmazásának kérdésköréhez kell visszanyúlnunk. Ezeket a szavakat előszeretettel építi bele művébe, ami a korszakban nem volt szokatlan, azonban ez az eljárás másoknál nem kapcsolódott össze a magyar nyelv megújításának és lexikai felfrissítésének szándékával. Ezirányú célja egyértelműen kimutatható Campe *Theopronjához* fűzött „laistromból” melyben az alkalmazott székely szavakat és kifejezéseket magyarázza meg ábécé szerint sorba rendezve. Úgy véljük fontos lenne további vizsgálatokat folytatni a tekintetben, hogy erre az Andrásban megérlelődött nyelvi programra milyen hatást gyakorolhatott a Gyarmathi Sámuellel való szoros barátsága.

A liturgikus nyelv humorforrásként való alkalmazásához a szerző két módszert is alkalmazott. Az első a szakrális szavak hétköznapi kontextusba helyezése, amire az első kötet utolsó anekdotájának zárásában találunk példát, melyben a következőt írja: „Alugyatok immár és nyugodjatok a Krisztus szava szerint, mind örökké Amen.”⁹⁰

⁸⁹ Uo., 83–84.

⁹⁰ ANDRÁD, *Elmés és mulatságos...*, 1:280.

A második metódus során pedig a hétköznapi szavakat helyezi szakrális kontextusba, melyre a *Berekesztő prédikáció* zárásaként használt „Adieu!” kifejezést hozhatjuk fel legszemléletesebb példaként. Mindkét szöveg összeköthető az elbúcsúzás aktusának és a liturgikus hangnem ironikus felhasználásának motívuma alapján.

Az egyházi világ iróniával való megközelítése több anekdotában is megtalálható. Ezekben a történetekben a szakrális világ minden szereplőjét és képviselőjét a tőle megszokott ironizáló hangnemmel festi le. Nem csak a személyeket, de a liturgia egyes eseményeit, valamint az ezek során használt textusokat is előszeretettel illeti malíciával. Erre példaként a fentebb már hivatkozott *Textus bé-köszöntő prédikációjára* című anekdotát hozhatjuk.

A latin nyelven való megszólalás fontosságának hirdetése az anekdotáskötetek több pontján is felbukkan. Mint azt már fentebb említettük, Andrád több citátumot is hoz Rotterdami Erasmustól. A humanista szerző többszöri idézése mutatja, hogy szellemiségének továbbvitele és a latin nyelv használata mélyen foglalkoztatta a kötetek összeállítóját.

Eredmények

Jelen tanulmányban sikerült pontosítanunk Andrád Sámuel életének eddig tisztázatlan mozzanatait. Biztosan állíthatjuk, hogy születésének helye és ideje 1751-re Ikafalvára tehető.

Gyarmathi Sámuellel Németországban tett körutazásáról és annak eredményességéről újabb adatokat szolgáltatunk, azonban a későbbiekben maga az út és azok esetleges hatása Andrád működésére további kutatásokat igényel.

Az orvosi egyetemen töltött időszakról keveset tudunk, azonban annak ellenére, hogy az egyetem matrikulabejegyzéseiben nem szerepel Andrád neve, bizonyosan elvégezte a stúdiumokat, mivel az élete második felében írott leveleiben egyértelmű utalásokat tesz orvosként való működésére.

Andrád kiterjedt irodalmi tevékenységére vonatkozóan újabb, idáig feltáratlan és feldolgozatlan művekről szolgáltatunk adatot. A bécsi periodikákban és a magyar levéltári anyagban fellelhetők ezek a dokumentumok, melyek feldolgozása segítségével minden bizonnyal szélesebb képet kaphatunk Andrád szerzői-fordítói munkásságáról.

Az *Elmés és mulatságos anekdoták* máig csupán egyetlen kiadást ért meg. A kiadás – tekintettel annak gyűjteményes jellegére – számos kihagyást tartalmaz. A kihagyások okainak tisztázása során egyértelművé vált, hogy Andrád a kötetek bizonyos részeiben saját tollából származó írásokat is közölt. A kihagyott részek Andrád identitásához szolgáltatnak számunkra adatot.

A szerző által írott *Berekesztő prédikáció* eltér ugyan a két kötetben közölt anekdotáktól, ugyanakkor utalásokat is tesz azokra. A prédikáció szövege egy halotti beszéd paródiájaként fogható fel, mely számos intertextust és parafrázist tartalmaz. A szövegben található biográfiai utalások teszik számunkra egyértelművé, hogy a mű Andrád Sámuel saját szerzeménye.

Andrád Sámuel irodalmi programjáról elmondhatjuk, hogy csaknem minden saját művében és általa készített fordításban megjelennek egyes elemei, azonban pontjai az

anekdotagyűjteményében koncentrálódnak. Jelen tanulmányban kiemeltük ezen program legmarkánsabb jegyeit, melyek a szerző műveit tekintve a legjellemzőbbek.

Függelék

Az alábbi táblázatban jelöljük, hogy mely anekdoták kerültek bele a modern válogatásba. A táblázat számokkal ellátott oszlopaiban az eredeti, 1789–1790-es kiadásban szereplő sorsszámok találhatók. A számok mellett jeleztük, hogy annak megfelelője fellelhető-e a Molnár-féle kiadásban.

Első kötet															
1		51		101	x	151		201	x	251		301	x	351	x
2		52		102		152		202	x	252		302		352	
3		53		103	x	153		203		253		303		353	
4		54		104		154		204		254	x	304		354	x
5	x	55		105		155		205		255		305	x	355	x
6		56		106		156		206	x	256		306		356	x
7		57		107		157	x	207		257	x	307		357	
8		58		108		158		208	x	258	x	308		358	x
9		59		109		159	x	209		259		309	x	359	
10		60	x	110		160		210	x	260	x	310		360	
11		61	x	111		161		211		261		311		361	
12	x	62		112	x	162		212	x	262		312	x	362	x
13		63		113		163		213		263		313		363	x
14		64		114		164		214	x	264		314		364	x
15		65		115		165		215	x	265		315	x	365	
16		66	x	116	x	166		216		266		316	x	366	
17		67		117		167		217		267	x	317		367	
18		68		118		168		218		268	x	318		368	
19		69		119		169	x	219		269		319		369	
20		70		120	x	170	x	220	x	270		320		370	
21		71		121		171	x	221		271	x	321		371	
22		72		122		172	x	222		272		322		372	
23		73		123	x	173		223	x	273	x	323		373	x
24	x	74		124		174		224		274		324	x	374	
25		75		125		175		225		275		325	x	375	
26		76		126		176		226	x	276		326	x	376	

Első kötet															
27		77		127	x	177	x	227		277	x	327		377	x
28		78		128		178		228		278	x	328	x	378	
29	x	79	x	129		179		229	x	279		329	x	379	
30	x	80		130		180		230		280		330		380	
31	x	81		131		181		231		281	x	331	x	381	
32	x	82	x	132		182		232		282		332	x	382	
33		83		133		183	x	233		283		333	x	383	x
34		84		134		184	x	234		284	x	334		384	x
35		85		135	x	185		235	x	285		335		385	
36		86		136		186		236		286		336	x	386	x
37		87		137		187		237		287	x	337		387	
38		88		138		188	x	238	x	288	x	338	x	388	x
39	x	89	x	139		189	x	239		289	x	339		389	x
40		90	x	140		190		240		290		340		390	
41		91		141		191		241		291		341		391	x
42		92		142		192		242		292	x	342	x	392	x
43	x	93	x	143		193		243	x	293		343	x	393	
44		94	x	144	x	194	x	244		294	x	344		394	
45	x	95		145		195		245		295		345		395	
46	x	96	x	146		196		246		296		346		396	
47	x	97		147		197		247		297		347	x	397	
48		98		148		198	x	248		298		348	x	398	x
49		99	x	149		199		249	x	299		349		399	x
50		100		150	x	200		250		300		350		400	

Második kötet															
1		51		101		151	x	201		251		301		351	x
2		52	x	102	x	152		202	x	252		302		352	
3	x	53	x	103	x	153		203	x	253	x	303		353	x
4		54	x	104		154	x	204		254	x	304	x	354	
5	x	55	x	105		155	x	205		255		305	x	355	
6		56		106	x	156	x	206		256	x	306		356	x
7	x	57	x	107		157	x	207		257	x	307	x	357	
8		58	x	108	x	158		208		258		308	x	358	

Második kötet															
9		59	x	109	x	159	x	209	x	259		309		359	x
10		60		110		160		210	x	260	x	310		360	x
11		61		111	x	161		211		261	x	311	x	361	x
12		62	x	112	x	162		212		262		312	x	362	x
13		63	x	113		163	x	213		263		313	x	363	x
14		64		114	x	164		214		264		314	x	364	
15		65	x	115		165	x	215	x	265		315		365	x
16	x	66		116	x	166		216		266		316		366	
17		67		117		167	x	217	x	267	x	317	x	367	
18	x	68		118		168		218		268		318		368	
19	x	69		119		169	x	219	x	269		319		369	
20		70	x	120		170		220		270	x	320	x	370	
21	x	71	x	121		171	x	221	x	271		321	x	371	
22	x	72		122		172	x	222		272	x	322	x	372	
23		73		123		173	x	223		273	x	323	x	373	x
24	x	74		124	x	174		224		274	x	324	x	374	
25		75		125	x	175		225	x	275	x	325		375	
26		76		126	x	176	x	226	x			326		376	x
27		77		127		177		227				276	327		377
28	x	78		128		178	x	228	x			277	328		378
29	x	79	x	129		179		229		278		329	x	379	x
30		80	x	130		180		230	x	279		330		380	x
31		81	x	131	x	181		231		281		331		381 382 383 384	x
32		82		132	x	182		232		282	x	332			
33		83		133		183		233		283		333			
34		84		134		184		234	x	284	x	334			
35		85		135		185	x	235		285		335	x	385	x
36	x	86		136		186	x	236		286	x	336	x	386	x
37		87		137		187	x	237		287		337		387	

Második kötet															
38	x	88	x	138		188	x	238		288		338		388 389 390 391 392 393 394 395 396 397 398 399 400	x
39		89	x	139	x	189	x	239		289	x	339			
40		90	x	140		190	x	240	x	290	x	340			
41	x	91	x	141		191	x	241	x	291		341			
42		92		142		192		242		292		342			
43		93	x	143		193	x	243		293		343			
44		94	x	144	x	194		244	x	294		344			
45		95		145	x	195	x	245 246 247 248 249		295		345	x		
46		96		146		196				296		346			
47	x	97	x	147		197				297	x	347			x
48	x	98		148	x	198	x			298		348	x		
49		99		149	x	199	x			299		349	x		
50		100		150	x	200	x	250	x	300	x	350			